

Llengua i literatura segons Ramon Llull

Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler*

Ramon Llull i el primer programa d'escriptura d'àmbit català

A causa de la precocitat relativa de la seva data d'escriptura, que hem de situar entre 1271 i 1315, les obres de Ramon Llull en vulgar formen part dels capítols inicials de les històries de la llengua i la literatura catalanes, al costat dels trobadors i de les cròniques més primerenques. Ara bé, la col·locació de Llull en un marc d'història lingüística nacional no es va produir fins a començament del segle xx, que és també quan es va activar el gran projecte d'edició dels seus escrits amb la sèrie mallorquina de les «Obres Originals de Ramon Llull», vint-i-un toms apareguts entre 1906 i 1950. Actualment Llull té la consideració de «fundador de la literatura catalana» i de «creador de la llengua literària» sobretot per la part que políticament se li concedeix com a màxim representant internacional de la cultura catalana, pretesament paral·lel al que s'ha atorgat a Cervantes per a l'espanyola, Goethe per a l'alemanya, Shakespeare per a l'anglesa i, marcadament, Dante per a la italiana. L'exactitud de les etiquetes de fundador i de creador va ser contestada ja als anys cinquanta del segle passat per Jordi Rubió, que va explicar per què Llull mai no havia escrit obres literàries com les que consumia el públic cortesà i burgès de la seva època, tot i servir-se amb intel·ligència i habilitat de recursos tècnics propis de l'«expressió literària», amb objectius, però, essencialment instrumentals, personals i intransferibles.

Per això en parlar del paper de Llull com a primera gran figura de la cultura catalana, convé

* Centre de documentació Ramon Llull, Universitat de Barcelona.

precisar que, més que un literat com són Cervantes, Goethe, Shakespeare o Dante, Llull és l'autor del primer programa personal d'escriptura de l'àmbit cultural de la llengua catalana. Això el fa molt diferent d'aquests altres grans autors que han esdevingut com ell símbols nacionals. El fet de ser el primer promotor d'un programa personal d'escriptura i no un autor de literatura també explica perquè la seva obra pràcticament només sigui coneguda per la seva funció simbòlica. Fixem-nos que, com explica l'article d'Elena Pistolesi en aquest mateix dossier, el llegat fonamental de Dante Aligheri, que era uns trenta anys més jove que Llull, és la *Commedia*, una obra de la més alta ambició poètica i intel·lectual, escrita en vers, traduïda des del segle xiv a totes les llengües de cultura, i que encara avui, com proclama el crític americà Harold Bloom, forma part del cànon literari universal.

Entendrem millor la figura de Ramon Llull si acceptem que per a ell la literatura no és mai una finalitat en ella mateixa, sinó un instrument expressiu i persuasiu, que fa accessibles continguts didàctics amb la finalitat de transmetre un poderós missatge salvífic. Es troba, doncs, sempre, al servei de l'Art, el cor de la missió de Llull. L'Art permet d'arribar de manera immediata a la «primera intenció», és a dir a conèixer, estimar i lloar Déu; la literatura adquireix sentit tan sols com a «segona intenció», com a instrument que fa possible la primera. Aquesta concepció de la literatura reflecteix alguns dels llocs comuns més difosos als segles xiii i xiv, segons els quals la narrativa i la poesia «ethice subponuntur» ('pertanyen a l'àmbit de l'ètica'). Ramon, però, aplica aquest principi amb un rigor absolut i implacable a totes les seves obres i això explica l'extraordinària ori-

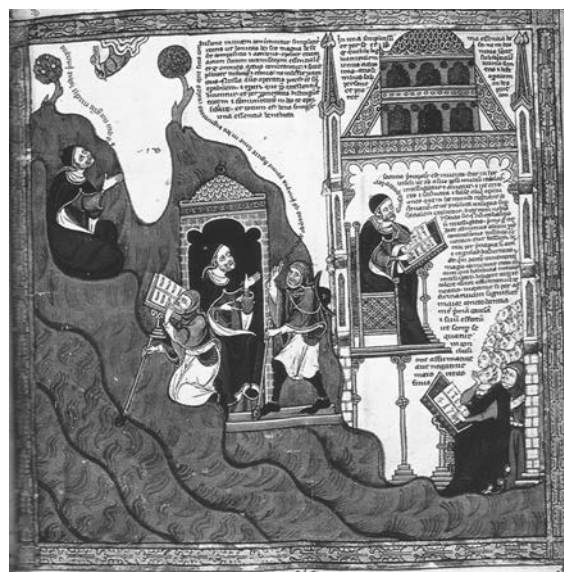
ginalitat de l'expressió literària lul·liana. La finalitat principal de les obres de Ramon, en efecte, és la conversió dels infidels i el revifament del fervor dels cristians, en ambdós casos mitjançant la guia de l'Art. Aquesta empresa allibera Llull, com a escriptor, de tota servitud envers una cort, un mecenes o qualsevol convenció de gènere narratiu, líric o didàctic pròpia del context romànic. I és aquesta originalitat el que manté la literatura lul·liana «incomunicada» amb la tradició vulgar, com deia Rubió: les seves narrativa, poesia i aforística, malgrat l'extraordinari poder creatiu, varietat i extensió que comporten no han contribuït de manera directa al desenvolupament històric de la literatura catalana.

L'Art de Ramon, fonament de la seva literatura: la missió de Llull, objectiu prioritari

L'Art és un artefacte intel·lectual en contínua evolució que vertebrada de dalt a baix el pensament i l'escriptura de Ramon Llull. Hi ha dues fases en aquesta evolució: les Arts de la primera època estan representades per l'Art *demonstrativa*, de 1283, redactada en llatí i en català. Les Arts de la segona època culminen en l'*Ars generalis ultima*, escrita en llatí entre els anys 1305 i 1308.

Llull estava convençut que la raó humana és capaç d'entendre tots els ordres de la realitat perquè estan regits per uns principis generals, que, com l'home mateix, tenen el seu origen en l'essència de Déu. És per això que no s'ha de separar la fe de la raó: «Nisi credideritis non intelligetis» (Is7,9 'Si no creieu, no entendreu'). Aquests mots del profeta Isaïes són una de les raríssimes citacions d'autoritat presents a l'obra de Llull. La concordança entre allò que és ver i allò que és racionalment demostrable és la clau de volta del mètode que Ramon afirma que va rebre en la visió de Randa.

L'Art de Ramon ha estat descrita com un sistema estructural de pensament: un mètode de presentar les relacions entre les operacions d'uns quants principis generals ben coneguts, amb la finalitat d'*invenire* ('trobar') i justificar per raons necessàries per *demonstrare* ('demostrar', 'provar') la veritat i la falsedat d'aquestes relacions. Es tracta

Ramon Llull al Puig de Randa, al bell mig de Mallorca, on el beat va ser il·luminat per Déu en la manera com havia de compondre el llibre que havia de fer possible la conversió dels infidels. A la dreta, Ramon ensenya l'Art *General* als estudiants de la universitat parisenca la Sorbona (*Breviculum*, Karlsruhe, Badischen Landesbibliothek, St. Peter perg. 92).

d'una construcció mental que comparteix esquemes i pressupòsits amb diversos sectors del pensament del segle XIII, però que s'ofereix com una solució global alternativa per a la comprensió de totes les coses visibles i invisibles.

Com a mètode universal, l'Art fonamenta totes les branques del coneixement: la lògica, la metafísica, la filosofia, la teologia, el dret, la medicina i les altres ciències de la natura, les arts liberals, les mecàniques, i també el que modernament anomenem literatura. Aquesta condició de mètode de mètodes, per damunt de qualsevol forma doctrinal prèvia, li atorga un poder culturalment neutral com a eina de persuasió racional. L'objectiu essencial de Llull, en efecte, era difondre la veritat fent-la immediatament patent i activa entre els creients i imposant-la als infidels per la persuasió. La revelació cristiana s'installa al cor del mètode lul·lià com a punt de partida absolut. Un dels nuclis centrals de la seva manera d'entendre la realitat és precisament la relació dialèctica constant entre el que ell anomena la filosofia de ciència i la filosofia d'amor, entre fe i la raó, com s'explica en forma dramàtica a la *Disputatio fidei et intellectus*, una obra marcada per l'expressió literària.

L'Art es pot entendre com l'exploració racional, organitzada i sistemàtica, de com els principis generals, la realitat ontològica pròpiament dita, organitzen la creació i la ment de l'home: «davallen del general al particular» en tots els seus aspectes reals i pensables. És a dir, de l'esfera del creador a la del creat en les seves dimensions espiritual i material. Però l'Art també permet de fer el camí oposat, descobrint a partir del particular els «vestigis» del general. És en aquesta faceta artística ascendent on Llull situa el coneixement racional de les coses visibles, és a dir de les disciplines que avui anomenem científiques; en primer lloc, la filosofia natural (amb una forta presència de la teoria dels elements), i, tot seguit, la medicina i l'astronomia. Aquest coneixement racional de les coses visibles, tanmateix, des del *Llibre de contemplació* endavant, no és altra cosa que el primer pas cap a l'assoliment del coneixement autèntic, el que porta l'enteniment humà a transcendir els sentits i la imaginació per tenir accés a la comprensió intel·lectual de la divinitat. En aquesta darrera faceta l'Art és una eina per a la contemplació, una filosofia d'amor. La ciència esdevé *amància*, que és un neologisme lullà que designa la mística. El doble procés es pot resseguir al *Liber de ascensu et descensu intellectus*.

El «Llibre de contemplació» o l'emergència d'un continent literari

L'any 1274, quan Dante només tenia nou anys i va veure per primer cop Beatrice, segons que conta a la *Vita Nova*, Ramon Llull ratllava la quarantena i, després ja instal·lat en la nova condició de convertit a la penitència, estava acabant d'escriure el *Llibre de contemplació en Déu*. El *Llibre de contemplació* és, doncs, el començament absolut de la carrera d'escriptor de Llull, en un moment en què, després de nou anys d'estudi, es llença a escriure el que ell mateix considera «el millor llibre del món per a la conversió dels infidels».

Vist des de la perspectiva de la seva obra posterior i situat en el context de les altres obres escrites en català a darreries del segle XIII, el *Llibre de contemplació* és materialment el primogènit de la tradició catalana: una obra que Martí de Ri-

quer va calcular que és llarga com quatre *Quixots*, escrita en un català perfectament estructurat i retòricament dúctil, ric de lèxic, sintàcticament complex, innovador pels continguts, insuperable per l'empenta emotiva. Ni vacil·lacions dialectals, ni estrangerismes deturpadors, ni estil oral i paratàctic, ni pobresa expressiva.

El *Llibre de contemplació en Déu* constitueix una proposta del que ha de ser una nova literatura al servei de la primera intenció. Un jo pecador anònim —Llull no va firmar les seves obres fins l'any 1290— es penedeix dels falliments comesos i fa acció de gràcies a la divinitat per la seva obra creadora i redemptora. L'obra presenta una complexa estructura numericosimbòlica de cinc llibres, repartits en tres volums i tres-cents seixanta-sis capítols, cada un dels quals està dividit en trenta paràgrafs. Llull va triar la prosa per a aquesta primera gran obra. La tria és important. El vers gaudia d'un gran prestigi al segle XIII. Dante va escollir el vers per la seva *Comèdia* i també ho va fer l'advocat Matfre Ermengaut, de la vila de Besiers, que va redactar entre 1288 i 1291 un extens llibre en octosíl·labs ariats occitans que porta el títol de *Breviari d'amor*. Es tracta d'una extensa enciclopèdia de totes les ciències universitàries del segle XIII, dirigida a un lector laic i presidida per una imatge de l'«arbre d'amor», segons la qual l'amor de Déu per la humanitat, la caritat, governa l'univers. La darrera part del llibre proposa de recuperar la tradició trobadoresca rescatant els aspectes acceptables de l'amor que lliga els mascles i les femelles, és a dir l'amor humà que condueix al matrimoni. Matfre fa parlar els trobadors —que cita profusament— a favor de la seva tesi, amb la finalitat de salvar l'abisme que separa la teologia cristiana de la literatura cortesana.

Al capítol 118 del *Llibre de contemplació* Ramon Llull, en canvi, desacredita totalment la poesia dels trobadors: els trobadors inciten al pecat de luxúria i provoquen guerres, revoltes i escampament de sang. S'acusa ell mateix d'haver estat trobador abans de la conversió i, avergonyit d'una falta tan greu, expressa el propòsit d'evitar qualsevol contaminació amb la tradició lírica. Els joglars que canten poesies de trobadors farien

més ben fet de recitar els continguts del propi *Llibre de contemplació*, que parla de l'alegria de la fe, de l'obra del creador i dels camins que té l'home per elevar-se al coneixement intel·lectual a partir del que li ofereixen els sentits.

Al capítol 155 del *Llibre de contemplació* Lull constata que la paraula és inferior a l'intel·lecte perquè l'intel·lecte pot copsar la bonesa divina més enllà dels equívocs i les ambigüitats potencialment enganyoses de la paraula que designa aquest concepte i per això proposa un sistema de representació de conceptes a través de lletres, que més endavant donarà lloc a les figures i els alfabetes de les Arts. Així doncs Lull, mentre escriu en una bella prosa molt ben construïda, busca la manera de defugir les ambigüitats pròpies del llenguatge poètic perquè en la seva manera de veure cal prioritzar per damunt de tot la transmissió del missatge salvífic.

Lull i la novel·la

Les obres lullianes dotades d'expressió literària es presenten com un seguit de casos únics pel que fa a l'estructura i l'elocució, irrepetibles en la seva singularitat. Lull practica, en efecte, gairebé totes les formes expressives dels seus dies que en sentit ampli avui considerem literàries, tot reciclant-les dins del seu programa particular. Produeix, en efecte, novel·les, exemples, poesies, diàlegs, proverbis i sermons i deixa de banda només la prosa històrica, perquè els esdeveniments concrets, sense una projecció immediata en l'ordre general, no s'adiuen gens a la transmissió del seu missatge. L'univers de la ficció, per contra, és decididament més manipulable que no pas la veritat històrica: per això escriu dues obres narratives extenses, el *Romanç de Blaquerna* i el *Fèlix o Llibre de meravelles*.

El rerefons de la narrativa del *Blaquerna* i del *Fèlix* és la novel·la cavalleresca. No sorprèn, doncs, que la primera obra divulgativa i didàctica de Lull sigui el *Llibre de l'orde de cavalleria*, dirigit a un públic cortesà coneixedor de la ficció dels cicles de *Lancelot* i *Tristany*. Es tracta d'una de les poques obres que va trobar ressò més enllà del

programa missioner de Ramon Llull, perquè el *Llibre de l'orde de cavalleria* va gaudir d'una notable fortuna als segles XIV i XV i la versió anglesa, traduïda al francès, és un dels primers llibres impresos a Anglaterra.

El *Romanç de Blaquerna* descriu, als dos primers llibres, els orígens familiars del protagonista a través de la història dels seus pares, Evast i Aloma, que són dos burgesos de vida exemplar, i l'entrada dins dels respectius ordes religiosos, d'homes i de dones, de Blaquerna i de la seva promesa frustrada, Natana: esdevenen respectivament abat i abadesa. Els dos llibres següents expliquen l'actuació de Blaquerna com a bisbe i com a papa, fins que, després d'haver introduït reformes radicals en la cristiandat, deixa el càrrec per poder fer finalment d'ermità contemplatiu, que era la seva vocació inicial.

Ni Blaquerna ni Fèlix són cavallers, però el primer, als capítols 42–51 del *Romanç* que porta el seu nom, s'enfronta a unes quantes aventures mentre busca un indret adient per dedicar-se a la vida ermitana. Ramon treballa amb suggeriments presos dels cicles narratius del segle XIII quan Blaquerna allibera una donzella raptada per un cavaller bandit o quan es troba l'emperador afamat al mig del bosc perquè s'ha perdut durant una carcer. El palau meravellós de la Dona de Valor, on té accés l'heroi en exclusiva al capítol 48, també recorda situacions de la *Questa del graal* i Blaquerna fa pensar en Galaad, l'heroi principal d'aquesta obra. Aquests episodis de regust cavalleresc són, però, una part menor dintre de la novel·la.

Pel fet d'anar pel món com un pelegrí, l'ofici que el seu pare encomana a Fèlix evoca un cavaller errant a la recerca d'aventures. En lloc de combatre amb tota mena d'enemics com un heroi de novel·la, se les heu amb una llarga seqüència de meravelles —una troballa narrativa lulliana—, és a dir situacions paradoxals o compromeses, generalment punyents i negatives, que exciten la curiositat intel·lectual i requereixen sempre noves explicacions doctrinals en una

lluita contra la ignorància que, al capdavant, farà de Fèlix un home savi.

Un cert nombre dels exemples del *Fèlix* parlen de cavallers anònims enfrontats a tota mena de situacions conflictives que, degudament amplificats, podrien generar altres tants episodis novel·lesc o novel·les senceres. N'és una mostra el capítol 77, que tracta de la lleialtat i la deslleialtat i que es val, entre d'altres, de la petita història d'un escuder que s'apropia dels béns i de l'esposa del seu senyor absent fins que arriba un comte que el castiga severament. La narració encaixa molt bé amb el tipus del cavaller felló del *Lancelot* i del *Tristan en prose*, però a Llull no li interessa estirar fils narratius o descriure situacions dramàtiques que reclamin la intervenció d'un campió justicier, ni tan sols si es proclamava format en els preceptes del *Llibre de l'orde de cavalleria*. L'escenari novellesc és un pur pretext per a estudiar un problema moral: Llull penetra en la consciència perversa del traïdor i mostra que la lleialtat és un valor que obliga pel fet de ser dipositari de la confiança d'altri. La nova literatura lul·liana va al gra i elimina qualsevol forma d'entreteniment no immediatament rendible per a l'ensenyament doctrinal.

Llull autor d'exemples, proverbis, sermons, poesies, diàlegs

El *Blaquerna* i el *Fèlix* tenen format de novel·la, però estan farcits d'exemples, és a dir narracions curtes que, com acabem de veure, tenen la funció de donar vida a un contingut doctrinal.

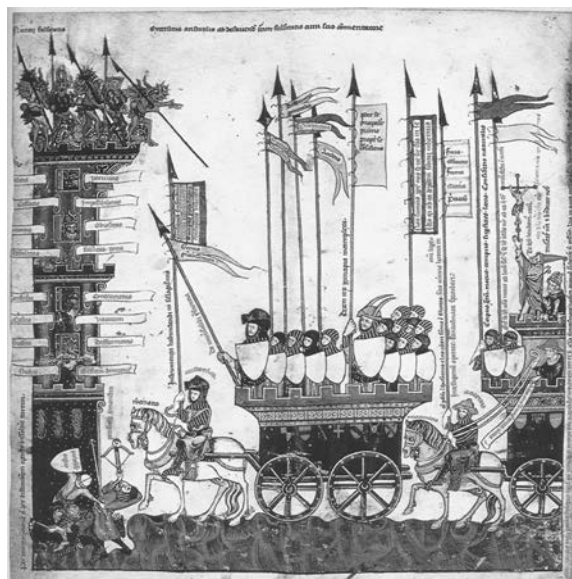
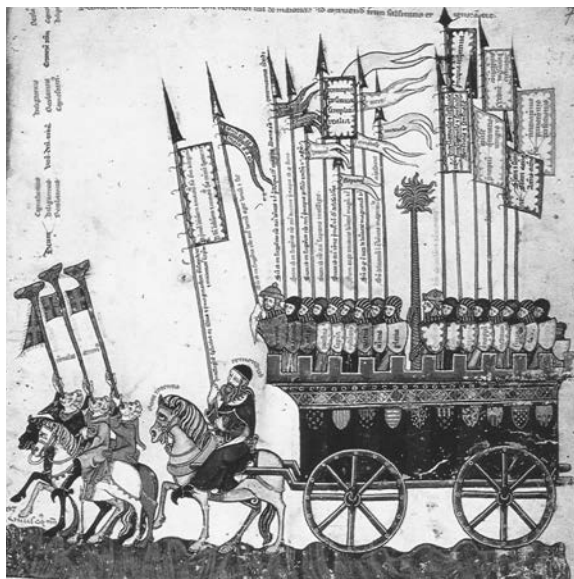
Ramon Llull va fer seu el recurs retòric de l'exemple en un doble sentit. Per una banda, en va fer servir una quantitat exorbitant, per una altra es va empescar un procediment personal per produir-ne de nous sense haver de recórrer als repertoris. Així, els exemples que proposa per a fer intel·ligible la doctrina són, en la seva gran majoria, creacions *ad hoc*, i només en molt poques ocasions es poden documentar en els reculls que manejaven habitualment els predicadors. L'«Arbre exemplifical», que és la quinzena part de l'enciclopèdia que porta per títol *Arbre*

L'exemple és un recurs literari que ja va ser descrit per Aristòtil i que tenia un paper central en la predicació medieval. Als temps de Llull els frares i els clergues rebien una formació retòrica específica que els capacitava per confegir i pronunciar sermons: una de les eines fonamentals del predicador eren precisament els exemples que s'havien d'inserir adequadament en el discurs però que també s'havien de poder escollir de forma escaient. Calien repertoris classificats d'exemples perquè el predicador pogués fer la tria per temes i per motius: exemples d'amor conjugal, exemples de devoció a la Mare de Déu, exemples de robatoris castigats, exemples de com el pecat de luxúria porta a l'infern, etc. S'ha conservat un cert nombre de repertoris d'exemples: alguns fins i tot van ser traduïts a les llengües vernacles i unes quantes historietes exemplars van acabar en mans d'escriptors de textos profans per il·lustrar fets no sempre precisament exemplars: vegeu el *Libro de buen amor* o el *Decameró*.

de ciència, mostra la manera de generar contes breus, capaços de fornir un instrument de format literari que faciliti la comprensió dels continguts de la ciència.

Alhora que permet de generar exemples, l'«Arbre exemplifical» també ensenya a comprimir-los en una versió més curta i condensada: són les formes sentencioses, que de vegades Llull anomena metàfores i d'altres màximes o proverbis. D'aquestes formes sentencioses Llull en va produir moltíssimes, moltes més encara que no pas d'exemples. Fins i tot va arribar a fer-ne reculls, com els *Proverbis de Ramon* o el *Llibre de mil proverbis*. Igualment com en el cas dels exemples, les formes sentencioses lul·lianes no corresponen a les de la tradició bíblica i sapiencial, sinó que són de creació pròpia. Els famosos versicles del *Llibre d'amic e amat* són presentats com la col·lecció de màximes relatives a l'*amància* —la versió mística de l'Art—, que suposadament Blaquerna compon durant el seu eremitatge per a la il·lustració dels altres contemplatius que li demanen consell.

Cal situar la contribució de Llull a la predicació dintre d'aquesta mateixa línia de recreació personal dels recursos generals de la tradició retòrica

L'exèrcit simbòlic de Llull, sens dubte més preparat per guanyar la batalla de la persuasió, persegueix els carros de combat d'Aristòtil i el seu comentador Averrois, a punt d'atacar la torre de la falsedat i la ignorància (*Breviculum*, Karlsruhe, Badischen Landesbibliothek, St. Peter perg. 92).

ca. Llull s'interessa directament per l'homilètica a partir de l'any 1304; el *Liber de praedicatione* consta d'una part teòrica i d'una col·lecció de cent sermons llatins. Més endavant en va redactar dues sèries més, també en llatí, per predicar contra els jueus i contra els filòsofs aristotèlics, dits averroistes. Entre l'octubre de 1312 i el febrer de 1313 Llull va escriure set llibres de sermons. Es tracta de presentacions molt elementals de la doctrina adreçada a la instrucció elemental dels cristians. Existeix la versió catalana d'una part d'aquests sermons, l'*Art major de predicació* o *Llibre de virtuts e pecats*. Curiosament els sermons lul·lians, lluny de presentar un desplegament extens dels recursos d'amplificació i d'exemples, com és el cas dels que van recollir els reportadors de Vicent Ferrer, Bernardí de Siena i d'altres predicadors de fama, són esquemes doctrinals eixuts. Els sermons lul·lians també criden l'atenció perquè prescindeixen de les citacions de l'Escriptura, fins i tot en la indicació del tema bíblic, que obligatòriament encapçala tots els sermons coetanis.

També és força particular l'ús que fa Llull de les formes pròpies de l'expressió poètica. A l'inici de la seva carrera d'escriptor ja havia posat en vers occitanocatalà un tractat de lògica traduït de l'àrab: la *Lògica del Gazzali*. Això indica que per a ell el vers era sobretot un recurs mnemotècnic.

Ja hem comentat que Ramon estava avergonyit del seu passat de trobador i que defugia tota relació amb la lírica cortesana. Per això la seva poesia és sobretot doctrinal, fins i tot en les dues obres de lectura més amena, que són el *Cant de Ramon* i el *Desconhort*. En el primer el recurs a la primera persona adquireix funció d'autopropaganda: Ramon vol convèncer el lector de la bondat de la seva missió. El *Desconhort*, en canvi, és un diàleg en vers, on Ramon es transforma en un personatge de ficció que debat amb un ermità sobre la utilitat de l'Art i sobre els plans de croada del seu autor. L'ermità, que d'entrada era reticent, acaba abraçant la causa de Ramon i es fa col·laborador seu.

El *Desconhort* és una obra mestra, i és que el gènere dialògic és una de les formes literàries que escauen millor a les necessitats expressives de Llull. Si Ramon Llull té prestigi com a promotor del diàleg entre religions, entès com l'intercanvi pacífic d'idees entre fidels de diferents credos, és sobretot gràcies a la força de persuasió del *Llibre del gentil e dels tres savis*, que escenifica el descobriment de l'existència de Déu per part d'un filòsof pagà que entra en conversa amb tres mestres molt cortesos, un jueu, un cristià i un musulmà. Si Ramon Llull ha estat capaç de transmetre'ns una imatge d'ell mateix perillosament propera a la de

la follia, és gràcies a la *Disputa del clergue Pere i de Ramon el fantàstic*, un diàleg en què s'escenifica el desacord radical entre els projectes de Ramon i les aspiracions d'un ardiaca que tan sols vol prosperar en la jerarquia de l'Església.

Llull, teòric del llenguatge i de l'expressió literària

L'Art de Ramon Llull és una eina racional que ensenya a distingir la veritat de la falsedat amb la finalitat d'exaltar els principis del cristianisme. Però també fonamenta totes dels branques del saber humà útils per a la propagació i la difusió de la missió de Ramon. A les aplicacions de l'*Ars generalis ultima* es descriuen totes les ciències pròpies del currículum escolàstic a partir dels principis del sistema de Ramon: des de la teologia, a la filosofia, a la medicina i a les arts liberals del trivi i del quadrivi. Aquí és on Llull, per exemple, explica com funciona la gramàtica en termes artístics. Hi ha, però, alguns aspectes del llenguatge que li interessaven especialment. Així el *Liber de sexto sensu* o *Lo sisèn seny, lo qual apellam affatus* és una monografia que proposa de considerar l'expressió humana com un dels sentits, concretament Llull diu que és el sisè, després de la vista, l'oïda, l'olfacte, el gust i el tacte.

Un altre aspecte del llenguatge que va cridar l'atenció de Llull és la retòrica: l'art de produir discursos bells. Al *Llibre de contemplació* Llull ja havia teoritzat sobre les funcions de l'al·legoria, entesa com el pas de la comprensió de les coses sensu- als, és a dir materials i perceptibles a través dels sentits, a les coses intel·lectuals, és a dir els conceptes abstractes que permeten a la intel·ligència humana d'elevant-se per damunt dels sentits i de la imaginació per arribar a la comprensió de la realitat sobrenatural de Déu.

La *Retòrica nova*, en canvi, és una monografia en què Llull gosa d'assignar quatre parts a la retòrica, que no s'assemblen gens a les de la disciplina del mateix nom que s'ensenyava a les escoles dels seus dies. Llull proposa ordre, bellesa, ciència, caritat en lloc d'invenió, disposició, elocució, memòria i acció. Segons Llull la belle-

sa del discurs resideix en el significat dels mots i respon a una jerarquia filosòfica i teològica. Així els termes «abril» i «maig» són més bells que no pas «octubre» i «novembre» perquè signifiquen la continuïtat de l'ésser i de la generació; evocuen coses belles per als sentits i la imaginació. La significació i la memòria són la clau de la concepció lul·liana de la retòrica, en el benentès que s'estableixi una diferència entre el nivell sensual i l'intel·lectual. Per a l'intel·lecte, en efecte, el mot més bell és indiscutiblement Jesucrist, perquè significa la plenitud de l'ésser, la trinitat i l'encarnació. El segueixen el de Maria, i els noms dels sants. Cal subratllar que l'aplicació sistemàtica d'aquesta manera d'entendre l'acoloriment i l'ornamentació de les paraules, és a dir la seva bellesa, atorga valor estètic a mots poc homologables amb el llenguatge literari convencional com ara els neologismes de l'art: «bonificat, magnificat i eternat». Es tracta d'uns mots que el propi autor considera «paraules estranyes» i que utilitza sobretot en les seves obres menys dotades d'expressió literària.

Ramon Llull va escriure vint-i-sis diàlegs en llatí i en llengua vulgar. Entre els darrers, a més del *Desconhort* i del *Gentil*, cal recordar el *Llibre de Santa Maria*, que és un devocionari deliciós pensat per a un públic religiós femení.

En aquest punt Llull desafia obertament la retòrica de les escoles perquè posa la significació intel·lectual per davant de la significació sensual i deixa de banda coses tals com l'harmonia fonètica i les tradicions expressives derivades de la pràctica de la imitació i l'emulació de models consagrats. També està en desacord amb les reflexions coetànies de Dante, el primer teòric de l'expressió bella en una llengua vernacle. Al *De vulgari eloquentia* Dante també proposa una teoria de la significació del llenguatge, quan assenyalava que hi ha tres grans temes «tria magnalia» (*salus, venus, virtus* 'noblesa, bellesa, veritat) dels qual deriven els mots bells que els trobadors i els poetes italians han emprat en les seves composicions. Cal tenir present que el punt de referència de l'excel·lència significativa dels *tria magnalia* dantescos són versos construïts d'acord amb les con-

vencions de la tradició lírica i no paraules estranyes i fins difícils de pronunciar, que condueixen directament a recordar, comprendre i estimar la veritat transcendent.

Llull i les autoreferències: l'autocomentari

Tot i la variació constant de les formes de l'expressió literària lul·liana, l'opus de Ramon és un tot intercomunicat dotat de vida pròpia. Les recurrències derivades de les formes de l'amplificació i l'aplicació generalitzada del mètode artístic són dels factors que més hi contribueixen, però en les obres d'expressió literària cal destacar la represa de motius i l'autoreferencialitat, és a dir l'autocitació i la remissió a temes i motius elaborats pel propi autor i desenvolupats repetidament en obres diverses. A partir del moment en què va decidir de signar les seves obres, Llull també va introduir en la seva expressió literària el personatge de Ramon, entorn del qual se situen els escrits més propers al que avui dia entenem per literatura, com ara el *Cant de Ramon*, el *Descohnort* o la *Disputa del clergue Pere i de Ramon el fantàstic*.

El primer programa d'escriptura en llatí i en vulgar de l'àmbit cultural català conté un experiment literari molt poc conegut: l'autocomentari poètic. Ramon Llull és l'autor d'un comentari en prosa vulgar, el *Coment del Dictat*, construït com la glossa completa d'una composició en vers escrita per ell mateix, que porta el títol emblemàtic de *Dictat de Ramon*. Són textos datats l'any 1300. El conjunt, composició poètica i glossa, s'ha conservat en català, en una traducció llatina i en una de castellana antiga. L'operació intel·lectual de comentar en vulgar una composició poètica escrita pel mateix autor del comentari és del tot singular a les acaballes del segle XIV: només la trobem documentada al *Convivio* de Dante Alighieri, dels anys 1304–07. El *Dictat de Ramon*, que és a la base de l'operació de l'autocomentari, és escrit en versos apariats de vuit síl·labes, les noves rimades de la tradició narrativa romànica. Llull aprofita l'estructura binària dels versos apariats per produir una sèrie de díctics, cada un dels quals conté una

proposició relativa a un dels sis articles de fe centrals del cristianisme: l'existència de Déu, la unitat de Déu, la trinitat divina, l'encarnació de Crist, la creació del món i la resurrecció.

Fins a quin punt és possible la comparació amb l'autocomentari poètic del *Convivio* de Dante? Com explica ell mateix al primer tractat, Dante el va escriure amb el propòsit de fornir materials informatius per a laics que no dominaven el llatí i estaven desitjosos d'ampliar els seus coneixements filosòfics. El punt de partida eren catorze poemes escrits per ell mateix, dels quals tan sols en va interpretar tres, perquè el *Convivio* és una obra inacabada. Al primer tractat també s'especifica que el *Convivio* pertany a una esfera superior a la de la *Vita Nova*, més narrativa i compromesa amb les experiències de joventut; l'ontologia de l'amor al *Convivio* serà tractada «piu virilmente», és a dir de forma més tècnica i especulativa. Tot i que Llull és autor d'un poema líric en primera persona com el *Cant de Ramon*, l'autocomentari del *Dictat de Ramon* no té res a veure amb l'exploració filosòfica de les pròpies experiències vitals i no conté cap rastre de llenguatge poètic. La composició és del tot funcional, centrada en dos punts: l'afirmació reiterada i rotunda de la capacitat de Ramon per provar els articles de la fe i la perspectiva de l'aplicació d'aquesta capacitat demostrativa a la predicació als infidels. Això no vol dir, òbviament, que Llull no fos capaç d'assumir el paper d'una autoritat alternativa, com fa Dante quan genera el text i la glossa d'un saber filosòfic ofert a un ampli públic de lectors laics. El mateix fet que sostingui la possibilitat de demostrar per raons necessàries els articles de la fe, contra l'opinió dels qui no ho creuen impossible, ja és un gest enèrgic d'autoritat per part de Llull. D'altra banda, la *Rhetorica nova*, escrita tot just dos anys més tard del *Dictat* amb el seu *Coment*, en alguns aspectes es pot considerar com un exercici de reflexió sobre la pròpia obra literària.

Pel que fa a l'insòlit gènere de l'autocomentari, cal considerar-lo com un recurs literari més dels molts que Llull va experimentar al llarg de la seva obra. La coincidència en la tria amb Dante és suggerent per la proximitat en el temps i per la condició que compartien tots dos de pioners

en l'escriptura d'una obra personal i trencadora en vulgar i en llatí. El resultat, però, no podria ser més divergent. La manera que tenia Llull d'entendre els usos de les formes literàries estava al servei de la seva missió evangelitzadora i totalment d'esquena a les convencions de la tradició. Dante es plantejava les coses d'una manera completament diferent.

Bibliografia per ampliar la informació d'aquest article

BADIA, Lola, 1992: *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull*, Barcelona: Quaderns Crema.

BADIA, Lola, 1999: «La literatura alternativa de Ramon Llull: tres mostres», *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 1997)*, ed. Santiago Fortuño Llorens i Tomàs Martínez Romero, Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, I, 11–32.

BADIA, Lola, Joan SANTANACH & Albert SOLER, 2009: «La llengua i la literatura de Ramon Llull: llocs comuns, malentesos i propostes», *Els Marges*, 87, 73–90.

BADIA, Lola, Joan SANTANACH & Albert SOLER, 2010: «Els manuscrits lul·lians de primera generació als inicis de la *scripta* librària catalana», ed. Anna Alborni, Lola Badia i Lluís Cabré, *Translatar i transferir. La transmissió dels textos i el saber (1200–1500)*, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum-Universitat Rovira i Virgili, 61–90.

BADIA, Lola, Joan SANTANACH & Albert SOLER, en premsa: «Ramon Llull», *Història de la literatura catalana*, I, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

LLULL DB <<http://orbita.bib.ub.edu/llull/>>.

SOLER I LLOPART, Albert, 2006: «Estudi històric i codicològic dels manuscrits lul·lians copiats per Guillem Pagès (ca. 1274–1301)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 25, 229–66.

SOLER I LLOPART, Albert, 2010: «Els manuscrits lul·lians de primera generació», *Estudis Romànics*, 32, 179–214.

Dotze llocs a l'abast per a llegir i entendre Ramon Llull

<<http://quisestlullus.narpan.net/>>.

Pàgina web d'informació general en diversos idiomes.

BONNER, Antoni (ed.), 1989: *Obres selectes de Ramon Llull*, Palma: Moll, 2 vols. Antologia comentada d'obres de Llull en versió original i ortografia modernitzada, que conté: la *Vida coetània*, el *Llibre del gentil e dels tres savis*, l'*Art demostrativa*, l'*Art breu*, el *Fèlix o Llibre de meravelles*, els *Començaments de medicina* i les *Flors d'amor e flors d'entel·ligència*.

RUBIO, Josep E., 1997: *Les bases del pensament de Ramon Llull. Els orígens de l'Art lulliana*, València-Barcelona: PAM. Descripció comentada del *Llibre de contemplació en Déu*.

LLULL, Ramon, 2009: *Llibre de contemplació en Déu*, ed. Josep Enric Rubio, Barcelona: Barcino. Antologia modernitzada, amb una tria molt ben feta, que fa planera l'aproximació a aquesta obra monumental de Llull.

PRING-MILL, Robert D. F., 1991: *Estudis sobre Ramon Llull*, Barcelona: Curial-PAM. Recull d'estudis sobre el pensament i l'obra literària de Llull que comença amb *El microcosmos lullian*, un assaig brillant

sobre cosmologia i numerologia medieval, imprescindible per entendre Llull i tota l'Edat Mitjana.

LLULL, Ramon, 1986: *Poesia*, ed. Josep Romeu, Barcelona: Enciclopèdia Catalana. Antologia de totes les peces i fragments amb caràcter líric de l'obra en vers de Llull, amb notes.

LLULL, Ramon, 2004: *Cant de Ramon. Desconhort*, ed. Josep Batalla, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum. Edició comentada dels dos poemes més literaris de Llull.

LLULL, Ramon, 2006: *Retòrica nova*, ed. Josep Batalla, Lluís Cabré i Marcel Ortín, Turnhout-Santa Coloma de Queralt: Brepols-Obrador Edèndum («Traducció de l'Obra Llatina de Ramon Llull, 1»). Presenta el text bilingüe d'aquesta obra amb una introducció sobre la retòrica de tradició clàssica i la reelaboració que en va fer Llull, amb notes.

FRIEDLEIN, Roger, 2011: *El diàleg en Ramon Llull: l'expressió literària com a estratègia apologètica*, Barcelona-Palma: Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears. Estudi dels vint-i-sis diàlegs que va escriure Ramon Llull, alguns en llatí, d'altres en català, i una valoració molt estimulante de les seves habilitats com a creador de personatges de ficció que intercanvien idees.

LLULL, Ramon, 2008: *El Fantàstic. La Ciutat del món*, ed. Lola Badia, Turnhout-Santa Coloma de Queralt: Brepols-Obrador Edèndum-Universitat Rovira i Virgili («Traducció de l'Obra Llatina de Ramon Llull, 2»). Presenta el text bilingüe d'aquests dos diàlegs lullians amb materials autobiogràfics, acompanyats d'un extens estudi inicial i notes.

LLULL, Ramon, 2011: *Disputa de la Fe i de l'Enteniment*, ed. Josep Batalla i Alexander Fidora, Turnhout-Santa Coloma de Queralt: Brepols-Obrador Edèndum-Universitat Rovira i Virgili («Traducció de l'Obra Llatina de Ramon Llull, 3»). Presenta el text bilingüe d'una obra fonamental per comprendre de manera amena i engrescadora el problema de les relacions entre fe i raó en Llull, amb una introducció i notes.

LLULL, Ramon, 2002: *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, trad. Pere Llabrés; intr. Jordi Gayà, Barcelona: Proa («Clàssics del Cristianisme»). Traducció catalana del *Liber de fine*, un llibre en què Llull explica com i perquè s'ha de fer la croada contra l'Islam, amb detalls relatius a les campanyes militars i també a la manera de convèncer els musulmans perquè abandonin la seva fe i es facin cristians.

